

eerder gepubliceerde) autobiografische schetsen van de auteurs. In de tekst zijn veel bijlagen verwerkt, met als grote verrassing een nog onbekend gedicht van Gerretson, en zelfs een van Jacques Perk. Het geheel gaat daardoor echter gebukt onder een zekere overdaad. Dit is ook het geval met de annotatie. In een lijst met corrigenda worden nog trouwhartig de levensdata van koning Willem I aangevuld. Dat hier en daar kleine onjuistheden zijn ingeslopen was wellicht onvermijdelijk. Eén ding wil ik hier noemen, omdat hierin het vooroordeel van de briefschrijvers lijkt te worden bestendigd: Huizinga en Colenbrander gingen in 1941 niet met emeritaat (638, 661). Van de recente literatuur over Gerretson is veel gebruik gemaakt van J. de Gier, *Stichtelijke en Onstichtelijke Experimenten* (Utrecht, 1982) en af en toe ook, zonder dit altijd te vermelden, van Emile Henssen, *Gerretson en Indië* (Groningen, 1983). We kunnen het boek sluiten in het besef dat hiermee voor de toekomst al het wetenswaardige, en meer dan dat, over de verhouding tussen twee belangrijke dichters en geleerden openbaar is gemaakt.

W.E. Krul

J.A. Klumper, *Sociale verdediging en Nederlands verzet '40- '45. Ideëel concept getoetst aan historische werkelijkheid* (Tilburg: Gianotten, 1983, 504 blz., f39,—, ISBN 90 6663 007 7).

De wapens waarmee de westerse democratieën zich in een eventueel gewapend conflict kunnen verdedigen hebben voor sommigen een zodanig angstaanjagend karakter gekregen dat zij hun heil gezocht hebben in de zogenaamde sociale verdediging, een zelfstandige vorm van geweldloze defensie door en voor de samenleving. J.A. Klumper neemt met zijn dissertatie stelling tegen de meeste literatuur over sociale verdediging. Met dit proefschrift poogt hij een meer empirisch element aan deze literatuur toe te voegen en tegelijk een aantal theoretische vooronderstellingen hiervan in twijfel te trekken.

Op twee manieren kan hernieuwde aandacht voor het Nederlandse verzet in de periode 1940-1945 volgens Klumper van nut zijn voor een eventuele nieuwe bezettingssituatie. Ten eerste kan het toenmalige verzet een inspiratiebron zijn voor een nieuwe verzetsgeest. Een dergelijk 'enculturatie-proces' zou de eerste stap zijn in het kader van de institutionalisering van een nieuw verzet. Maar de bestudering van het verzet van 1940-1945 heeft voor Klumper vooral de functie van een historische case-study van sociale verdediging. Na een uitgebreide kritische beschouwing van diverse stromingen in de theorievorming over sociale verdediging beschrijft Klumper het Nederlandse verzet uit de bezettingstijd aan de hand van een institutionaliseringsmodel. Aldus komt hij tot een verdeling van het verzet in drie fasen: het ontstaan van kleinschalig verzet (tot begin 1942), het confronterend verzet (tot begin 1944), en het perspectiefisch verzet.

De eerste periode wordt gekenmerkt door een aanvankelijk tamelijk rustig opererende bezetter en een definiëring van de nieuwe situatie door de verzetsmensen; na een periode van 'zoekgedrag' neemt het verzet meer concrete vormen aan in reactie op de hardere maatregelen van de bezetter. De fase van het confronterend verzet wordt gekenmerkt door nog hardere bezettingsmaatregelen en door de schaalvergroting van het verzet. In de laatste fase, wanneer de Duitse terreur zijn meest brute vorm aanneemt, wordt het verzet gepolitiseerd, geformaliseerd en gemilitariseerd in het licht van de aanstaande militaire bevrijding. In een afzonderlijk hoofdstuk tenslotte gaat Klumper nog in op de persoonlijkheidsontwikkeling van de verzetsstrijder.

Met behulp van deze analyse bestrijdt Klumper opvattingen uit de literatuur over sociale verdediging als zou sociale verdediging het initiatief kunnen nemen in plaats van te reage-

ren op maatregelen van de bezetter, als zou sociale verdediging een zelfstandig defensief systeem kunnen zijn zonder hulp van militaire defensie, als zou sociale verdediging geweldloos kunnen blijven en als zou de bevolking als geheel in verzet komen.

De 'grondstof' voor Klumpers analyse vormen 32 diepte-interviews met oudverzetsstrijders, aangevuld met enkele standaardwerken over het verzet. Deze beperkte basis maakt de uitkomsten van Klumpers onderzoek kwetsbaar, temeer daar een onvoldoende representatieve keuze van zijn respondenten (met name verkregen via particuliere contacten en kennissen van hen) hem teveel het accent doet leggen op één, zij het belangrijke, vorm van verzet, namelijk de onderduikhulp. Zowel onjuiste afspiegelingen qua regionale en confessionele herkomst als qua beroepsachtergrond leiden hiertoe (oververtegenwoordiging van het zuiden en oosten des lands, van katholieken en hervormden en van ambtenaren ten nadele van respectievelijk het westen des lands, buitenkerkelijken en vrije beroepen en zelfstandigen). De overaccentuering van onderduikhulp ten opzichte van de illegale pers, spionage en sabotage blijkt ook uit het feit, dat de LO-LKP erg sterk vertegenwoordigd is onder de respondenten (10 van de 32), terwijl de auteur bovendien zeer sterk leunt op het gedenkboek van deze organisatie, *Het grote gebod*. Naast deze misschien onbewuste veronachtzaming van andere soorten verzet dan onderduikhulp, komen er in Klumpers dissertatie ook bewust kleineringen van de rol van sabotage en spionage in het verzet voor (bijvoorbeeld 268-269), terwijl de illegale pers in de ogen van Klumper louter een ondersteunende activiteit ten behoeve van de onderduikhulp was (182).

Te weinig reflecteert de auteur op de centrale vraag of het verzet van 1940-1945 getransponeerd kan worden naar een eventuele nieuwe bezettingssituatie. Klumper zelf meent dat via de door hem geïnterviewde 'vaklieden' de door hen zelf ontwikkelde institutie overdraagbaar zou zijn geworden (372). Hoewel hij andere auteurs verwijt te weinig aandacht voor de rol van de 'vijand' te hebben, verliest Klumper hier zelf uit het oog dat de aard en de doeleinden van een nieuwe vijand wel eens een heel ander soort verzet in Nederland noodzakelijk zouden kunnen maken.

De auteur staat ook niet stil bij het feit dat zijn interviews veertig jaar na dato plaatshadden, terwijl hij de gelegenheid om gebruik te maken van eigentijdse bronnen heeft laten liggen. Zijn beschrijving over de geweldsoriëntatie van het verzet (217-227) zou bijvoorbeeld aan waarde gewonnen hebben als hij de mondelinge getuigenissen geconfronteerd zou hebben met de discussies over het gebruik van geweld in de illegale pers. Hoewel Klumper zich een warm voorstander van het symbolisch interactionisme betoont bij de verklaring van de verzetsgeest en het verzetshandelen, ziet hij over het hoofd dat de duidingen van zijn respondenten door de gedurende veertig jaar gewijzigde omstandigheden, door de invloed van het geschiedbeeld over de tweede wereldoorlog uitgedragen door de diverse media en door het interviewproces zelf beduidend gewijzigd kunnen zijn. Een wel heel bijzonder vertrouwen heeft Klumper in het vermogen van zijn gesprekspartners om hun daden exact in de tijd te plaatsen.

Het institutionaliseringsmodel krijgt bij Klumper soms een sterk deterministisch karakter. Zó sterk dat men bijvoorbeeld de indruk krijgt dat de leden van de Geuzen en van de vroege OD werden geëxecuteerd, omdat ze niet eerst in de termen van Klumper de nieuwe situatie hadden gherdefinieerd (121). En heel bijzonder is ook de uitspraak dat de toeloop naar het verzet vanaf september 1944 ondermeer verklaard moet worden uit het voordien beperkte 'opnamevermogen' van de verzetsorganisaties (235). Het is bovendien de vraag of Klumpers institutionaliseringsmodel op andere verzetsvormen dan onderduikhulp met hetzelfde gemak toepasbaar zou zijn. De illegale pers kende bijvoorbeeld veel

eerder grootschalige organisaties, terwijl hier later als gevolg van het inleveren van radio's en het afsnijden van de normale stroomvoorziening juist kleinschaligheid weer de bovenaan ging voeren.

Wat de vorm betreft, wordt Klumpers dissertatie ontsierd door honderden zetfouten, slecht Nederlands, veel onvertaald sociologenjargon (de Me- and I-component, Mitmenschen, Fremdbestätigung, internal reality, etc), eindeloze herhalingen, open deuren, slordige annotaties en in totaal maar liefst 133 pagina's citaten, waarin voor niet-historici vaak onbekende begrippen (zoals crosser, BVL, CDK, Z-kaarten en TD) zonder enige toelichting voorkomen. De richtlijnen die Klumper aan het slot van zijn dissertatie geeft voor een toekomstige vorm van sociale verdediging zijn voor discussie vatbaar.

B.G.J. de Graaff

G. Durant, *Minister van Staat Gaston Eyskens. Een biografie* (Zelev: Reynaert, 1983, 320 blz., BF498,—, ISBN 90 310 0558 4).

Wie het verhaal van de Belgische politiek na de bevrijding overziet, wordt niet getroffen door veel indrukwekkends. Het parlementaire leven wordt geteisterd door wat men in België 'middelmatisme' noemt. Een ingeboren afkeer van planning op langere termijn wordt slechts ten dele goedge maakt door een natuurlijk talent voor improvisatie. En de drie grote dramatische episodes die zich sinds 1944 hebben voorgedaan, lijken 'post factum' meer op kolossale stormen in glazen water dan op iets anders.

Gedacht wordt hier dan eerst aan de koningskwesitie, die werd opgelost door de troonsbestijging van Boudewijn I. Vervolgens aan de schoolstrijd, ietwat een revanche van de katholieke rechterzijde. Tenslotte aan de bijna algemene werkstakingen van december 1960/januari 1961. Het merkwaardige in deze drie gevallen is, dat de opeenvolgende regeringen later een beleid hebben gevoerd, alsof er in de woelige dagen niets gebeurd, was. Rechts heeft de nieuwe koning aanvaard, evenals links. De schoolwet-Collard is ongeveer realiteit geworden, met katholieke medewerking. De befaamde 'Eenheidswet' van Eyskens 'loi unique', - door de linkerzijde 'loi inique' genoemd, - is rustig toegepast, ook door socialistische ministers. Drie strovuren, waarna het leven zijn gang hervat. Slechts enkele figuren steken met kop en schouders boven dit alles uit. Een liberale Waal als Jean Rey, een socialistische Brusselaar als Paul-Henri Spaak en dan de Vlaming Eyskens. Gustaaf Durant heeft ons een waardevolle politieke levensbeschrijving van hem gegeven. Een goed stuk documentatie.

Het is duidelijk, dat de auteur geen historicus is. Zijn boek is meer een chronologisch relaas dan een echte analyse. Men vindt hier niet een studie over de Belgische politiek, met Eyskens als middelpunt, maar, omgekeerd: een persoonlijke levensgeschiedenis, met het politieke leven als decor. Met name de drie bovengenoemde explosies worden niet verklaard vanuit hun achtergronden, maar enkel vermeld om de hoofdrol sterker te doen uitkomen. Toch zou een minder vlakke beschrijving juist die hoofdpersoon des te duidelijker hebben doen uitkomen. Eyskens, immers, heeft zich maar zeer ten dele laten meeslepen door de passies van het ogenblik, al kon hij dat, tegenover zijn partij, niet steeds tot uiting brengen. Hij doorzag het kunstmatige van de herries, wachte onverzettelijk tot de hartstochten bedaarden en zette dan consequent door wat hij als noodzakelijk beschouwde. De lezer raakt hiervan onder de indruk, niet door de tekst van Durant, maar door de feiten die voor zichzelf spreken. Het laatste hoofdstuk, 'De mens en zijn werken', bevat